

The Criminal Minimalism in the Reduction of the Ta'zir Imprisonment Punishments Act (2020) and the Challenges thereof

Hadi Rostami¹
Mehri Barzegar^{2*}

Abstract

The Act of Reduction of the Ta'zir Imprisonment Punishments (2020) has adopted minimalistic attitude regarding imprisonment. Prison overcrowding, which is a result of increment in prison population and incarceration policies has increased the costs of custody of inmates and led to crisis in the management of prisons. Meanwhile, The Act of Reduction has sought to reach criminal minimalism and decarcerate prison population by reducing the imprisonment of some criminal offences such as kidnapping, making lots of others like defalcation, forgery in unofficial documents, fraud, and some cases of theft forgivable and shrinking the minimum and maximum of the imprisonment to half. However, precipitancy in codification of this Act and extreme attitude towards decarceration has marginalized the moral attraction of law and justice, leading to the creation of the presumption of commodification of punishments and has developed the atmosphere of bargaining to resolve disputes which would undermine deterrence of the punishments.

Keywords: *Ta'zir Imprisonment, Criminal Minimalism, Decarceration, Punishment, Commodification of the Criminal Law*

1. Introduction

The Act of Reduction of the Ta'zir Imprisonment Punishments (2020) implementing fundamental amendments in the Islamic Penal Code (2013) has adopted minimalistic attitude towards punishments and specifically imprisonment. Prison overcrowding, which is a result of increment in prison population and incarceration policies has increased the costs of custody of inmates and led to crisis in the management of prisons. Meanwhile, The Act of Reduction has sought to reach criminal minimalism and decarcerate prisons' population by reducing the imprisonment of some criminal offenses such as kidnapping and making many others including defalcation, fraud and specific sorts of theft with definite value forgivable and shrinking the minimum and

1. Assistant Professor, Department of Law, Faculty of Humanities, University of Bu-Ali Sina, Hamedan, Iran

*2. Assistant Professor, Department of Law, Faculty of Humanities, University of Bu-Ali Sina, Hamedan, Iran. (Corresponding Author :m.barzegar@basu.ac.ir)

maximum of the imprisonment to half in 4th til 8th degree T'azir punishments and facilitating the application of mitigating factors. Accordingly, the rules on plurality of the crime and recidivism have been completely evolved and the discretion of the courts in aggravating the punishment in cases of plurality and recidivism has been restricted. The Motto of the Act is that the experiment of imprisonment and the maximized use of it have been unsuccessful in providing the goals of the legislature and controlling criminality and therefore revising the old policies is an unavoidable necessity.

2. Methodology

The methodology of the article is descriptive-analytical approach which has accomplished research on various literatures in criminal sciences (including books and articles) and the articles of the Act of Reduction of the Ta'zir Imprisonment Punishments and analyzed them.

3. Results and discussion

The perspective of the Act of Reduction of the Ta'zir Imprisonment Punishments shows the insight towards decarceration is not an outcome of criminological or penological studies on the harmful consequences of prison and is in fact free of liberal approaches towards imprisonment. The enactment of the Act shortly after the enactment of the Act on Aggravating the Punishment of Pouring Acid and the Protection of the Victims (2020) which has considerably increased imprisonment and has prohibits the application of mitigating factors from the court and repealing of some articles of the aforementioned Act such as accelerating in crime according to the Act of Reduction depict a kind of chaos in the management of criminal policy making in Iran which on the one hand, tends to increase imprisonment and on the other hand, contemplates diminishing and decarcerating. Also, the enactment of the Act on Protection of the Juveniles (2020), which has unconventionally Increased the imprisonment even in unintentional offences, is another instance of such chaos. Indeed, three acts which were enacted shortly after each other, rival each other in approaches and attitudes of the legislatures, the reason being lack of a fixed expertise board in legislating, the main calamity in the legislation in Iran.

precipitancy in codification of this Act, the lack of criminological and penological basis, extreme attitude towards decarceration paired with tendency towards financial punishments such as fines has marginalized the moral attraction of law and justice, leading to the creation of the presumption of commodification of punishments and has developed the atmosphere of bargaining to resolve disputes which would undermine deterrence of the punishments. Certainly, decriminalization and depenalization would be preferable to resolutions such as making the Ta'zir punishments forgivable and nonstandard decreasing them. Granting a vast authority to courts in order to mitigate criminal sanctions even in cases of plurality or recidivism, in which aggravating the punishment is mandatory,

is ponderable and would practically confront the judges with the accusation of bias and nonconformity with neutrality.

4. Conclusion

The appropriate resolution to mitigate the problematic of the Act of Reduction would be revising it and omitting decreasing rules such as irregular halving the imprisonment and the mitigating institutions. The Act has been enacted without sufficient scientific studies just in order to decarcerate and lighten the burden of the justice system. It would be neither deterrent nor just in the current state and the criminal statistics show an increase in street crimes like theft and snatching after coming the Act into force which demonstrate the Act is unable to guarantee the general goals of the punishments including dispensing justice, protecting of the rights of victims, rehabilitating the offender and preventing the crime.

Selection of References

- Binder, G. and Smith, N. (2000), "Framed: Utilitarianism and Punishment of the Innocent'", **Rutgers Law Journal**, Vol. 32, pp. 115-224.
- Farah Bakhsh, M. (2013), **Utilitarian Criminalization (a Research in the Philosophy of Criminal Law)**, 1st ed. Tehran: Mizan [In Persian]
- Husak, D. (2004), "The Criminal Law as Last Resort", Published by: **Oxford Journal of Legal Studies**, Vol. 24, No. 2, pp. 207-235.
- Lyons, David (1972), "Logic and Coercion in Bentham's Theory of Law", **Cornell Law Review**, No. 57, pp. 335-362.
- Rostami, Hadi (2020), **Criminal Law and Liberalism, Punishment in the Philosophical Tradition of Liberal**, 1st ed, Tehran: Nashre Negahe Moaser. [In Persian]
- Schonscheck, Jonathan (1994), **On Criminalization**; Essays in the Philosophy of the Criminal Law, Kluwer Academic Publishers.
- Von Hirsch, Andrew (1992), "Proportionality in the Philosophy of Punishment", In: **Crime and Justice**, Vol. 16, pp. 55-98.
- Wendt, Rudolf (2013), "The Principle of "Ultima Ratio" And/or the Principle of Proportionality", **Oñati Socio-Legal Series**, v. 3, n. 1, 2013, pp. 81-94

Citation:

Rostami, H. and Barzegar, M. (2022). "The Criminal Minimalism in the Reduction of the Ta'zir Imprisonment Punishments Act (2020) and the Challenges thereof", **Criminal Law Research**, 13(25), pp. 75-97. DOI:10.22124/jol.2022.19710.2148

Copyright:

Copyright for this article is transferred by the author(s) to the journal, with first publication rights granted to *Criminal Law Research*. This is an open-access article distributed under the terms and conditions of the Creative Commons Attribution License (<https://creativecommons.org/licenses/by/4.0/>).

کمیته‌گرایی در قانون کاهش مجازات حبس تعزیری (۱۳۹۹) و چالش‌های فراروی آن

هادی رستمی^۱

مهتری بزرگر^۲

چکیده

قانون کاهش مجازات حبس تعزیری (۱۳۹۹) با انجام اصلاحات بنیادین در قانون مجازات اسلامی (۱۳۹۲)، رویکرد کمیته‌گرایانه‌ای در قبال مجازات حبس اتخاذ نموده است. ازدحام زندان‌ها که ثمره افزایش جمعیت کیفری و سیاست‌های حبس‌گرا است، هزینه نگهداری زندانیان را بالا برده و مدیریت زندان را با بحران روبرو ساخته است. در این شرایط، قانون کاهش با کاستن از میزان حبس برخی از جرم‌ها، مانند آدم‌ربایی، گذشت پذیر نمودن شمار قابل توجهی از جرایم، نظیر خیانت در امانت، کلاهبرداری و سرقت‌های خاص با مبالغ مشخص و تقلیل حداقل و حداکثر حبس آن‌ها به نصف و تسهیل در اعمال نهادهای ارفاقی به دنبال کمیته‌گرایی از رهگذر زندان‌زدایی و تراکم‌زدایی از زندان است. با این حال، شتاب در تدوین این قانون، فقدان مبانی جرم‌شناختی و کیفرشناختی، رویکرد افراطی به حبس‌زدایی به موازات گرایش به مجازات‌های مالی مانند جزای نقدی، افزایش جرم‌های گذشت‌پذیر، جاذبه اخلاقی قانون و عدالت را به حاشیه رانده و به انگاره کالایی شدن مجازات‌ها و ایجاد فضای چانه‌زنی برای مصالحه دامن می‌زند و کارکرد بازدارنده قانون را تضعیف می‌نماید.

واژگان کلیدی: حبس تعزیری، کمیته‌گرایی، تقلیل‌گرایی، زندان‌دایی، مجازات، کالایی شدن

۱. استادیار گروه حقوق دانشگاه بوعلی سینا، همدان، ایران.

۲. استادیار گروه حقوق دانشگاه بوعلی سینا، همدان، ایران. (نویسنده مسئول)

مقدمه

سیاست جنایی ایران در پاسخ به پدیده بزهکاری، یعنی جرم‌انگاری، کیفرگذاری، کیفرگزینی و کیفردهی، در ادوار تاریخی گوناگون، دگرگونی‌ها و تحولات فراوانی داشته که در سال‌های اخیر (دهه نود خورشیدی) آشکارا متأثر از مشکلات عملی دستگاه عدالت کیفری به‌ویژه بحران ناشی از تورم جمعیت کیفری زندان‌ها و افزایش هزینه‌های نگهداری زندانیان می‌باشد. در واقع، قبض و بسط مجازات‌ها در نظام عدالت کیفری ایران، به‌ویژه در قلمرو مجازات‌های تعزیری که منشاء شرعی ندارند، بیشتر تابعی از واقعیت‌های حقوقی و ملاحظات فایده‌گرایانه و مصالح حکمرانی است. قانون کاهش مجازات حبس تعزیری مصوب ۱۳۹۹/۲/۲۳ که در یازدهم تیرماه همان سال لازم‌الاجرا شده است، آخرین و تازه‌ترین تلاش‌های نهاد قانون‌گذاری ایران برای تعدیل مجازات‌ها، کاهش مجازات حبس تعزیری و گسترش نهادهای ارفاقی است.

قانون کاهش مجازات حبس تعزیری (۱۳۹۹) که از نگرش سیاست‌گذاران جدید قوه قضاییه درباره زندان‌زدایی نشأت می‌گیرد، در ظاهر نوعی کمینه‌گرایی کیفری را اتخاذ نموده است. کاربست این نوع سیاست، سبب شده که قانون‌گذار به دنبال کوچک‌سازی حقوق کیفری از رهگذر نصف کردن حداقل و حداکثر حبس‌های تعزیری جرم‌های قابل گذشت یا کاهش یا تبدیل برخی مجازات‌ها بر آید. تراکم زندان‌ها و ناکارآمدی آن‌ها در پیشگیری از جرم و اصلاح بزهکاران، زمینه شکل‌گیری قانون مذکور را فراهم نموده است. کاهش مجازات حبس و نیز آسان‌سازی اعمال نهادهای ارفاقی مانند تخفیف، تعلیق، نظام نیمه‌آزادی و مراقبت الکترونیکی و توسعه قلمرو مجازات‌های جایگزین حبس در قانون جدید بیش از هر چیزی از وجود نوعی بحران در اداره نظام عدالت کیفری پرده بر می‌دارد که قانون کاهش به دنبال برون‌رفت از آن است. در واقع، پیام این قانون، آن است که تجربه زندان و استفاده حداکثری از آن در جمهوری اسلامی ایران، در تأمین اهداف قانون‌گذار و مهار بزهکاری ناتوان بوده است و در نتیجه بازنگری در سیاست‌های پیشین ضرورتی اجتناب‌ناپذیر است.

کمینه‌گرایی (حداقل‌گرایی) کیفری^۱ که در مقابل بیشینه‌گرایی قرار می‌گیرد، موضوعی در قلمرو فلسفه حقوق کیفری و کیفرشناسی قرار می‌گیرد که ریشه در اندیشه دولت حداقل^۲ دارد. رویکرد کمینه‌گرا، مسؤولیت‌های دولت را به طرز چشمگیری کاهش داده و در مقابل، ساحت آزادی عمل شهروندان و مسؤولیت‌های اجتماعی و فردی آنان را افزایش می‌دهد. دولت در چنین نگاهی، به‌عنوان سر ضروری^۳ قلمداد می‌شود؛ شری که هر قدر بزرگ‌تر شود، بستر آزادی و فعالیت‌های شهروندان را

1. Criminal Minimalism

۲. برای اطلاع بیشتر در مورد کمینه‌گرایی و مقاله‌ها و ترجمه‌های مرتبط با آن، نک: غلامی، حسین، ۱۳۹۶.

3. Necessary Evil

کوچک‌تر و ساحت آزادی عمل آنان را محدودتر می‌سازد. از این‌رو، ضرورت دارد کارکرد کیفری دولت تقلیل یافته و تنها به حفظ نظم و امنیت و حمایت از افراد در برابر دست‌اندازی‌های یکدیگر تعریف شود (رستمی، ۱۳۹۹: ۲۲۱). قانون کاهش مجازات حبس تعزیری (۱۳۹۹)، هرچند به لحاظ مبانی نظری با نگرش مذکور بیگانه می‌باشد، اما دست‌کم در نتیجه، به سیاست حداقل‌گرا در استفاده از مجازات حبس تا حدودی وفادار است. قانون کاهش که با عنوان طرح دو فوریتی به مجلس شورای اسلامی تقدیم شده بود، در ظاهر به محدودسازی نظام ضمانت‌اجراها از رهگذر تقلیل یا تبدیل مجازات حبس و پیشنهاد استفاده از جایگزین‌های زندان می‌اندیشد.

با این حال، کمیته‌سازی حقوق کیفری، به شرحی که خواهد آمد، در پرتو مبانی و نظریه‌های مجازات و در چارچوب یک سیاست جنایی منسجم، قابل دفاع است و نفس بحران در اداره زندان و هزینه‌های مربوط به آن، مجوز اعمال سیاست‌های کمیته‌گرا نخواهد بود. در واقع، بدون داشتن پشتوانه نظری، کاهش میزان حبس جرایم و گذشت‌پذیر نمودن آن‌ها، ثمره‌ای برای نظام عدالت کیفری نداشته و حتی می‌تواند به چالش‌ها و مشکلاتی دامن زند. هدف و فرضیه اصلی این مقاله، آن است که قانون کاهش مجازات حبس تعزیری (۱۳۹۹) بدون تکیه بر مبانی نظری در دام تقلیل‌گرایی و زندان‌زدایی افتاده و در این میان، منافع بزه‌دیده و حتی متهم را نادیده گرفته است. در کنار فقدان مبانی نظری، شتاب‌زدگی در تدوین قانون که ایرادهای چشمگیری را سبب شده و نیز گرایش به خصوصی‌سازی حقوق کیفری از رهگذر گذشت‌پذیر نمودن جرم‌ها و مجازات‌ها، در شرایطی که اساس جرم‌انگاری و کیفرگذاری، نظم عمومی و ملاحظات مربوط به عدالت می‌باشد، مناقشات و چالش‌های دیگری نیز وجود دارد که این قانون از حل آن‌ها عاجز و ناتوان است.

این مقاله بر آن است که با تمرکز بر قانون کاهش مجازات حبس تعزیری مصوب ۱۳۹۹، که زین پس به اختصار «قانون کاهش» نامیده می‌شود، ضمن طرح و تحلیل دورنمایی از مبانی کمیته‌گرایی در قانون مذکور (۱)، از رهگذر ارزیابی و رمزگشایی از رویکردهای تازه قانون‌گذار به مجازات حبس، پیامدهای این قانون (۲) و چالش‌های فراروی آن (۳) را بررسی انتقادی نماید و سرانجام، راهکارها و پیشنهادهایی را عرضه کند.

۱. مبانی کمیته‌گرایی در قانون کاهش

کمیته‌گرایی و نگرش کمیته‌گرا به حقوق کیفری، هرچند امروزه به‌عنوان میراث ارزشمند سنت لیبرالیسم شناخته می‌شود، اما پیشینه درازآهنگی در تاریخ اندیشه‌ورزی فلسفی دارد. دفاع از حقوق کیفری حداقلی ریشه در آراء نویسندگان عصر روشنگری (سده هجدهم میلادی) و به‌ویژه افکار شارل دو منتسکیو دارد. منتسکیو در اثر مشهور «روح‌القوانین» می‌نویسد: «قانون‌گذاران خوب

می‌کوشند جرایم را کمتر کیفر دهند، بلکه بیشتر سعی می‌کنند از وقوع جرایم جلوگیری کنند و به مردم اخلاق خوب تعلیم دهند، نه این‌که به آنها شکنجه بدهند و بر سختی و شدت کیفر بیافزایند.» (منتسکیو، ۱۳۶۲: ۱۹۸-۱۹۷). بعدها سنت لیبرالیسم با الهام از نگرش‌های فیلسوفان دوره روشنگری، ایده حدافل‌گرایی را در عرصه سیاسی و مدیریت کیفری ترویج می‌کند و به موازات دفاع از دولت کمینه، بر کمینه‌سازی نظام ضمانت‌اجراها و کاربست اصل آخرین راهکار^۱ در قلمرو حقوق کیفری تأکید می‌نماید. در این چشم‌انداز، مجازات به دلیل داشتن پیامدهای نامطلوب باید به مثابه آخرین راه چاره در برخورد با بزهکاری مورد استفاده قرار گیرد. حکومت در صورتی می‌تواند به منظور لازم‌الاجرا نمودن یک رفتار اجتماعی به مجازات متوسل گردد که سایر ضمانت‌اجراها، نظیر ضمانت‌اجراهای مدنی، اداری یا اجتماعی در رسیدن به هدف موردنظر ناتوان یا ناکارآمد باشند (Wendt, 2013: 85).

اصل آخرین راهکار با ایجاد موانعی در ساحت قانون‌گذاری و حوزه اعمال قانون، واکنش دولت را در قبال گنش‌های شهروندان منطقی می‌سازد. کاربرد این اصل فقط به مرحله جرم‌انگاری و کیفرگذاری محدود نمی‌شود و در قلمرو کیفرگزینی و کیفردهی نیز مورد توجه قرار می‌گیرد؛ بدین‌سان، قاضی کیفری در مقام تعیین مجازات بیشتر باید به جایگزین‌های کیفر نظر داشته و مجازات را به مثابه آخرین راهکار و در فرضی که همه راه‌ها به بن‌بست رسیده باشند، تجویز و تعیین نماید (رستمی، ۱۳۹۸: ۹۵۲-۹۵۱). همان‌گونه که قانون‌گذاری کیفری باید ساحت آزادی اشخاص را پاس داشته و تنها در موارد استثنایی که ارزش‌های اساسی جامعه مورد تهدید و تعرض جدی قرار می‌گیرد، به جرم‌انگاری رفتار روی آورد، قاضی کیفری نیز باید به راهکارهای جایگزین یا مجازات‌های خفیف بیانداشود.

۱.۱. ملاحظات فایده‌گرایانه

کمینه‌گرایی و توسل به آخرین راهکار به‌ویژه در مراحل کیفرگزینی و اجرای مجازات‌ها ثمره نظریه‌های پیامدگرا و به‌ویژه از نوع فایده‌گرایانه است و با رویکردهای مکافات‌گرایان همگرایی چندایی ندارد؛ از این‌رو، مکافات‌گرایان دست‌کم در محدوده عمل، غرض و غایت مجازات‌ها را اجرای عدالت دانسته و به نظام جایگزین‌های حبس و اعمال نهادهای ارفاقی چندان خوشبین نبوده و توسل به آن‌ها را مغایر با عدالت می‌پندارند. در این دیدگاه، حقیقت و غایت مفهوم مجازات، عدالت است؛ هرچند ممکن است عطفوت با مجازات همراه شود، لکن فرد مجرم نباید هیچ دلیلی برای امید بستن به آن داشته باشد. (کانت، ۱۳۹۲: ۶۶). در این تفکر، کیفردهی، دست‌کم تا

۱. در مورد کاربست «اصل آخرین راهکار» در جرم‌انگاری و مرور انتقادی آن، نک: Husak, 2004: 207-235

زمانی که ارزش‌های اجتماعی را نمایندگی می‌کند، فی‌نفسه امر مذمومی نیست.^۱ در مقابل، فایده‌گرایان، مجازات را در زمرهٔ امور شر قرار داده و نگاه ابزارگرایانه به آن دارند. از نظر آنان، هرچند مجازات در ذات خود شر است، لیکن در صورتی که وجود آن خیر بیشتری به بار آورد و در مجموع، خیر ناشی از آن بر شرش فائق آید و در عمل اهداف مثبتی مانند پیشگیری از جرم یا اصلاح و درمان به دنبال داشته باشد، توجیه‌پذیر است.^۲ به باور فایده‌گرایان، کیفرها، هرچند به نتایج خوب منجر شوند و در جهت افزایش خیر عمومی و تقلیل شرّ عمومی به کار آیند، همچنان در ذات و ماهیت خود شر تلقی شده و در ارزیابی نهایی آثار و نتایج گوناگون، در زمرهٔ امور مذموم قرار می‌گیرند (Lyons, 1972: 340). بنابراین، کیفر فی‌نفسه شری تلقی می‌شود که در راستای کاهش رنج افراد قابل توجیه است و در نتیجه باید به‌گونه‌ای سامان داده شود که موجب کاستن از شرّ عمومی گردد، به نحوی که در غیاب آن، شرّ موجود افزایش یابد. (Von Hirsch, 1992: 63) در این تفکر، ملاحظات مربوط به عدالت و فضیلت کنار گذاشته شده و یا به حاشیه می‌روند و نگرانی و دغدغهٔ سیاست‌گذاران جنایی بیشتر منافع عمومی و مدیریت هزینه‌ها در برخورد با بزهکاران است.

بی‌گمان، کمینه‌گرایی در قانون کاهش مجازات حبس تعزیری (۱۳۹۹) به لحاظ خاستگاه و مبانی بیشتر متأثر از سامانهٔ فایده‌گرایی و نظام هزینه-فایده است. البته، قانون مذکور، نسخهٔ ناقصی از فایده‌گرایی است و شتاب‌زدگی در تدوین و اجرا، مبانی نظری آن را تضعیف نموده است. افزایش جمعیت زندان‌ها و تراکم زیاد پرونده‌های کیفری و سنگین شدن بار دستگاه عدالت کیفری و مهم‌تر از همه، هزینهٔ زیاد نگهداری از بزهکاران، سیاست‌گذاران جنایی را به این سو کشانده که با بازنگری در میزان مجازات‌ها و گشایش در شرایط برخورداری از نهادهای ارفاقی اندکی از بحران‌ها را مدیریت نمایند.

کانون توجه این طرح، با توجه به‌عنوان آن، کاهش مجازات حبس تعزیری و نیز کاستن از شمار زندانیان است. بدین ترتیب، به نظر می‌رسد که کمینه‌گرایی در ایران بیش از آنکه از یک منظومهٔ فکری ناشی شود، اقدامی از سر اجبار و اضطرار و چاره‌اندیشی سریع در قبال مشکلات نظام عدالت کیفری و مدیریت هزینه‌های آن است. در واقع، رویکرد سیاست‌گذاران کیفری، پیامدگرایانه یا به عبارت دقیق‌تر، عمل‌گرایانه بوده و بیشتر به دنبال پاسخ فوری به واقعیت‌های عینی و عملی دستگاه

۱. در خصوص کیفرگرایی در جامعه ایران و نتایج یک تحقیق میدانی در این خصوص، نک: صفاری و دیگران، ۱۳۹۹

۲. در مورد فایده‌گرایی و خوانش‌های گوناگون آن، نک: فرح‌بخش، ۱۳۹۲ و در مورد پیشینه و خاستگاه این نظریه، نک:

Binder, 2000: 161-162

قضایی می‌باشند. در ظاهر، ارزیابی^۱ سیاست‌های پیشین که حبس‌گرایانه بوده است، قانون‌گذار را به این نتیجه سوق داده که نتایجی که مجازات‌های قبلی به بار آورده‌اند، مفید و کارآمد نبوده و حتی بحران‌ساز بوده‌اند. در همین راستا، ماده ۳۸ قانون احکام دائمی برنامه‌های توسعه کشور (۱۳۹۵) نیز قوه قضاییه را مکلف به «کاهش عناوین مجرمانه و محکومیت حبس و تبدیل آن به مجازات‌های دیگر و متناسب‌سازی مجازات‌ها و جرایم، جایگزین کردن ضمانت‌اجراهای غیرکیفری مؤثر» و تهیه لوایح موردنیاز از طریق دولت نموده است. البته، قانون کاهش، به جای دنبال کردن راهبرد کاهش عناوین مجرمانه و جرم‌زدایی از رفتار، سیاست تقلیل و تبدیل مجازات‌ها را اتخاذ نموده که گاه غیرمستقیم به تحریف واقعیت جرم نیز منجر می‌شود.

۲.۱. ۲.۱. تقلیل‌گرایی و تحریف واقعیت جرم

کمینه‌گرایی در قانون کاهش مجازات حبس تعزیری، نگاه‌گرایانه به جرایم و مجازات‌ها نداشته و همان‌طور که از عنوان طرح هویدا است، تقلیل‌گرایانه و کاهنده است و از این‌رو، تصویر محدودی از کمینه‌گرایی را انعکاس می‌دهد. مراد از کمینه‌گرایی در مباحث نظری فلسفه حقوق کیفری، بیشتر کوچک‌سازی قلمرو جرایم و مجازات‌ها از رهگذر جرم‌زدایی و کیفرزدایی است که قانون کاهش با این مفهوم بیگانه است. رویکرد قانون مذکور، کاستن از میزان حبس برخی جرایم مانند آدم‌ربایی و جنایت عمدی بر عضو و گذشت‌پذیر کردن شمار قابل توجهی از جرایم دیگر به‌ویژه جرم‌های مالی و تنصیف مجازات آن‌ها از حیث حداقل و حداکثر است که خود این سیاست، به دلیل آنکه مبانی نظری قابل قبولی ندارد، قابل تأمل بوده و برداشت جامع و فراگیری از کمینه‌گرایی را انعکاس نمی‌دهد. طیف قابل توجهی از جرایم متروک یا جرم‌هایی که اساس جرم بودن آن‌ها محل تردید است، در قوانین کیفری ایران وجود دارند که قانون کاهش با یک سیاست منطقی می‌توانست آن‌ها را حذف و قلمرو زرادخانه کیفری ایران را محدودتر و ساحت آزادی را فراخ‌تر نماید. برعکس، قانون‌گذار ترجیح داده به جای جرم‌زدایی از عناوین کیفری، بیشتر آن‌ها را گذشت‌پذیر کند که این سیاست می‌تواند در عمل به الغای جرم بیانجامد. با این حال، از آنجایی که بیشتر پرونده‌هایی ورودی به دادسراها ناظر به جرایم علیه اموال و مالکیت، مانند کلاهبرداری، سرقت و خیانت در امانت است، قانون اخیر بدون تردید تأثیر چشمگیری در تراکم‌زدایی از زندان‌ها و تلطیف مجازات‌ها خواهد گذاشت.

رویکرد گذشت‌پذیری، بی‌گمان، واقعیت جرم را تحریف و ابطال می‌کند و آن را به یک حق خصوصی و شخصی تقلیل می‌دهد. اساس جرم‌انگاری و کیفرگذاری به خاطر نظم عمومی و دست‌کم

۱. البته، ساختار و تشکیلات مشخصی برای محک و ارزیابی سیاست جنایی در ایران وجود ندارد و از این‌رو، ادبیات مربوط به مقوله ارزیابی به شدت فقیر است. در این رابطه، نک: نوبهار و تقی‌زاده، ۱۳۹۸: ۸۰۸ و بعد.

در انتزاع، ملاحظات مربوط به اجرای عدالت است؛ در غیر این صورت، نباید تفاوتی میان حقوق کیفری و حقوق خصوصی وجود داشته باشد. با گذشت بزه‌دیده از یک جرمی که مجازات آن حبس یا جزای نقدی یا دیگر مجازات‌های عمومی است، ماهیت جرم و مجازات ابطال می‌شود. وانگهی، در شرایطی که نظام جرم‌انگاری به خواست قانون‌گذار شکل می‌گیرد و اراده اشخاص مانند بزه‌دیده‌ها در شکل‌گیری آن تأثیری ندارد، در آن صورت، چگونه می‌شود با رضایت اشخاص (بزه‌دیده‌ها)، واقعیت جرم را که یک پدیده عمومی است، ابطال و تحریف کرد. این نوع ابطال، در عمل نیز چندان حقوق بزه‌دیده را تأمین نمی‌کند و حتی با آموزه‌های عدالت ترمیمی که به مسؤلیت‌پذیر کردن بزه‌کار در پرتو واکنش‌های ترمیمی می‌اندیشد، بیگانه است.

بنابراین، نفس عنوان «جرم قابل گذشت»، با اساس جرم‌انگاری و کیفرگذاری که با ابتناء بر مصالح عمومی و نظم اجتماعی و با تکیه بر ملاحظات هنجاری مشخص شکل می‌گیرد، در تعارض بوده و این مشکلی است که نظام حقوقی ایران همواره با آن درگیر بوده است. این رویکرد که در برخی نوشته‌ها به جریان «مدنی‌سازی حقوق کیفری» تعبیر شده است (نک: روستایی و رحمانیان، ۱۴۰۰: ۱۶۲)، موجب اختلاط حقوق کیفری و حقوق مدنی شده و مرزهای مسؤلیت کیفری و مسؤلیت مدنی را برهم زده و منافع عمومی را به‌عنوان هدف اصلی مجازات‌ها کم‌رنگ و تضعیف نموده است. سیلست جنایی بزه‌دیده‌مدار، بیش از آنکه دغدغه مختومه کردن سریع پرونده‌های کیفری و تراکم‌زدایی از دعاوی را داشته باشد، بیشتر به تأمین حقوق بزه‌دیدگان و توانمندسازی آن‌ها از رهگذر توجه به نیازهای روانی و مالی و پرداخت خسارت و غرامت فوری در چارچوب مکانیزم‌های مشخصی مانند صندوق حمایت از بزه‌دیدگان نظر دارد.

۲. پیامدهای کمینه‌گرایی

قانون کاهش مجازات حبس تعزیری، به شرحی که گفته شد، نگاه فایده‌گرایانه و عمل‌گرایانه‌ای به نظام مجازات‌ها داشته و نگرش نویسندگان این قانون، معطوف به سبک‌سازی نظام عدالت کیفری به ویژه نهاد زندان بوده است. در همین راستا، مؤلفه‌هایی مانند توسعه جرم‌های قابل گذشت، تقلیل حداقل و حداکثر حبس‌های مقرر در قانون به نصف، توسعه قلمرو شمول نهادهای ارفاقی و تأکید بر جایگزین‌های حبس بیشتر مورد توجه قانون‌گذار قرار گرفته است.

۱.۲. گذشت‌پذیری جرایم

در گستره حقوق کیفری ایران، اصل بر این است که جرم، قابل گذشت نبوده و قابل گذشت بودن مستلزم تصریح است. بنابراین، اگر در قانون به گذشت‌پذیر بودن جرم تصریح نشده باشد، آن جرم در

چارچوب جرم‌های غیرقابل گذشت طبقه‌بندی می‌شود. منظور از جرم قابل گذشت، جرمی است که که با شکایت شاکی به جریان می‌افتد و با گذشت وی نیز تعقیب، رسیدگی و اجرای مجازات متوقف می‌شود. بدین ترتیب، بدون شکایت شاکی خصوصی، تعقیب جرم، به‌رغم ارتکاب آن، امکان‌پذیر نیست. قانون کاهش مجازات حبس تعزیری، با اصلاح ماده ۱۰۴ قانون مجازات اسلامی، شمار جرم‌های قابل گذشت را افزایش داده و مواردی مانند خیانت در امانت، سوءاستفاده از سفید مهر یا سفید امضاء، جعل اسناد و نوشته‌های غیررسمی، انتقال مال غیر، کلاهبرداری تا یک میلیارد ریال، جرایم در حکم کلاهبرداری یا صور خاص این جرم در صورت داشتن بزه‌دیده، برخی مصداق‌های سرقت‌های تعزیری، به شرط آنکه ارزش مال مسروقه از دویست میلیون ریال تجاوز نکند و سارق فاقد سابقه کیفری مؤثر باشد، و تمام جرم‌های تعزیری درجه پنج و پایین‌تر که به وسیله اشخاص زیر هجده سال ارتکاب یابد، به شرط داشتن بزه‌دیده، قابل گذشت اعلام شده‌اند.

سیاست گذشت‌پذیر کردن این جرایم، بی‌گمان با اهداف و انگیزه‌های خاصی صورت گرفته که یکی از آن‌ها، ارجاع پرونده‌ها به مؤسسات میانجی‌گر و شوراهای حل اختلاف برای سازش و مصالحه و مختومه کردن سریع پرونده‌های کیفری است. در همین راستا، ماده ۱۹۲ قانون آیین دادرسی کیفری (۱۳۹۲)، بازپرس را در این نوع جرایم، مکلف به رسیدگی توافقی و سعی در ایجاد صلح و سازش و یا ارجاع امر به میانجی‌گری می‌کند. سیاست مذکور، گامی به سمت ترمیمی کردن عدالت کیفری و تلطیف آن از رهگذر سازوکارهای مشخص برداشته و پیش‌فرض آن، این تفکر است که جرم ارتكابی بیش از آنکه نقض هنجارهای رسمی باشد، یک پدیده خصوصی میان اشخاص است و به روابط میان آن‌ها لطمه می‌زند و در نتیجه هدف و اولویت نخست دستگاه عدالت کیفری باید برقراری عدالت از رهگذر ایجاد صلح و سازش و حل و فصل اختلاف‌های ناشی از جرم از طریق مشارکت دادن طرف‌های ذی‌نفع (بزه‌کار و بزه‌دیده) باشد. بدین ترتیب، با مصالحه و توافق اشخاص درگیر در جرم، فرآیند کیفری خاتمه یافته و از دستور خارج می‌شود. بر اساس یافته‌های عدالت ترمیمی، فرایند پاسخ‌دهی به رفتار مجرمانه باید بر سازش میان کنش‌گران اختلاف (بزه‌کار و بزه‌دیده) استوار باشد تا در پرتو نیازها و خواست آن‌ها سرنوشت دعوای کیفری مشخص گردد (نک: نیازپور، ۱۳۹۵: ۸۳۸). بی‌گمان، اعمال چنین سیاستی باید داوطلبانه، توافقی، بی‌طرفانه و چهره‌به‌چهره باشد^۱ و اجبار طرفین به پذیرش روند ترمیمی و سازشی، خلاف حقوق و کرامت اشخاص و محکوم به شکست بوده و اهداف بازدارنده قانون را تضعیف می‌کند.^۲

۱. برای آشنایی با عناصر و اصول عدالت ترمیمی، نک: نجفی ابرندآبادی، ۱۳۸۲: ۳-۳۸ و نیز برای آشنایی با عدالت ترمیمی از جنبه‌های گوناگون، نک: فرجیها، ۱۳۹۶.

2. See: Morris, 1968: 483 and Murphy: 2002: 17.

۲.۲. تنصیف و کاهش حبس‌ها

یکی از مهم‌ترین نوآوری‌های قانون کاهش مجازات حبس تعزیری، که در واقع هدف اصلی تصویب آن است، تقلیل مجازات حبس در جرم‌های قابل گذشت است. به موجب ماده ۱۱ قانون مذکور که با اصلاح ماده ۱۰۴ ق.م.ا، یک تبصره به این شرح آن می‌افزاید: «حداقل و حداکثر مجازات‌های حبس تعزیری درجه چهار تا هشت مقرر در قانون برای جرایم قابل گذشت به نصف تقلیل می‌یابد.» در واقع، قانون‌گذار با توسعه جرم‌های قابل گذشت، مجازات آن‌ها را نیز به نصف تقلیل می‌دهد و بدین‌سان، زمینه حبس‌زدایی و تراکم‌زدایی از زندان را فراهم می‌سازد. هرچند در پاره‌ای از جرم‌های غیرقابل گذشت مانند آدم‌ربایی، حبس درجه سه حسب مورد به حبس درجه چهار (در فرض وجود عنف یا تهدید) و حبس درجه پنج (در حالت فریب) کاهش یافته و مجازات جنایت عمدی بر عضو، از حبس درجه پنج به حبس درجه شش و حبس ابد نیز به حبس درجه یک تبدیل شده است، اما در مجموع تغییر چشمگیری در مجازات جرم‌های غیرقابل گذشت که شمار آن‌ها هنوز فراوان است، دیده نمی‌شود. برای مثال، در جرم‌های مرتبط با امنیت و مصالح عمومی، هیچ‌گونه تحولی در میزان مجازات‌ها ایجاد نشده که این خود تبعیض ناروایی ایجاد می‌کند. بدین‌سان، ارفاق‌ها و تخفیف‌ها از جرایم بزه‌دیده‌مدار صورت گرفته و قانون‌گذار، جر در موارد استثنایی، هیچ‌گونه اغمازی نسبت به جرایم سیاسی، مطبوعاتی، امنیتی و اقتصادی قائل نشده است.

تقلیل این سیاست به جرم‌های قابل گذشت و بزه‌دیده‌مدار و نیز کاهش فاحش حبس‌ها در ظاهر مبتنی بر ارزیابی‌های جرم‌شناختی و جامعه‌شناختی^۱ نبوده و بیشتر تلاشی برای خلوت کردن زندان‌ها است. در واقع، کاهش مجازات حبس‌های درجه چهار تا هشت به نصف، دست‌کم به لحاظ نظری و مبانی علمی محل تردید بوده و کاهش این حجم از میزان مجازات‌ها در قالب طرح دو فوریتی نمی‌تواند منطق و توجیه قدرتمندی داشته باشد؛ هرچند در عمل ممکن است میزان مجازات حبس و پیامدهای ناشی از آن کاهش یافته و اندکی از خشونت حقوق کیفری تعدیل گردد. این اقدام، چنانچه مبانی نظری و جرم‌شناختی داشته باشد و حقوق بزه‌دیدگان را نیز تأمین نماید، روش مناسبی برای زندان‌زدایی و محدودسازی حقوق کیفری است.

کاهش چشمگیر مجازات‌ها، در عمل صلاحیت مراجع کیفری را تغییر داده و رسیدگی به برخی جرایم مانند آدم‌ربایی از صلاحیت دادگاه کیفری یک خارج شده و در صلاحیت دادگاه کیفری دو

۱. برخی پژوهش‌های میدانی در سال‌های اخیر، نشان می‌دهد که بیشتر شهروندان مجازات کلاهبرداری (حبس از یک تا هفت سال و جزای نقدی نسبی) را مناسب دانسته‌اند، هرچند ممکن بود به اعتبار مبالغ ناشی از کلاهبرداری پاسخ‌ها متفاوت باشد. نک: میرسعیدی و جوادی حسین‌آبادی، ۱۳۹۵: ۳۳۶.

قرار گرفته است. به همین اعتبار، از تراکم پرونده‌ها در دیوان عالی کشور نیز کاسته شده است. در مقابل، شمار جرم‌های درجه هفت و هشت افزایش یافته و به تبع آن، قلمرو صلاحیت دادگاه کیفری دو در رسیدگی مستقیم به جرم (بدون کیفرخواست) نیز گسترش یافته است.^۱ این روند (رسیدگی به جرم بدون کیفرخواست) بی‌گمان به تراکم پرونده‌ها دامن زده و در عمل بار سنگین قانون کاهش بر دوش قضات دادگاه کیفری دو قرار داده شده و تا حدودی فشار از قضات دادسرا برداشته شده است. این روند، در کنار سیاست آمارگرایی دستگاه قضایی می‌تواند دقت در محاکمات را تحت تأثیر قرار داده و قضات زمان کافی برای رسیدگی دقیق و عادلانه را نداشته باشد. وانگهی، تفکیک نهاد تعقیب از نهاد محاکمه امری بدیهی و شناخته شده است و تعریف نقش‌های گوناگون مانند تعقیب، تحقیق و محاکمه برای قاضی دادگاه مغایر با اصل بی‌طرفی قضایی و دادرسی منصفانه است.

۳.۲. توسعه نهادهای ارفاقی

گسترش نهادهای ارفاقی در قانون کاهش به گونه افراطی چشم‌گیر است. در راستای سیاست زندان‌زدایی، امکان تبدیل حبس‌های درجه پنج تا هفت به جزای نقدی در ماده ۳۷ قانون مجازات اسلامی (اصلاحی ۱۳۹۹)، فراهم می‌شود و حبس درجه هشت نیز در شمول مقررات جایگزین‌ها قرار می‌گیرد. افزون بر این، قانون‌گذار با الحاق تبصره‌هایی به مواد ۵۷ و ۶۲ قانون مجازات اسلامی، شرایط برخورداری محکوم را از نظام نیمه‌آزادی و مراقبت الکترونیکی در حبس‌های سنگین (درجه دو تا چهار)، پس از گذشت یک چهارم از میزان مجازات، تسهیل می‌نماید. در کنار این موارد، تبصره ماده ۴۷ قانون مجازات اسلامی (ماده ۷ قانون کاهش)، امکان تعلیق بخشی از مجازات جرایم علیه امنیت داخلی و خارجی را فراهم می‌کند که در نوع خود قابل توجه و منطقی است. این رویکردها، که تحت تأثیر جنبش زندان‌زدایی در سیاست جنایی معاصر است، بدون الغای مجازات حبس، به دنبال کاستن از میزان آن و محدود کردن آن به شدیدترین جرم‌ها است. در این نگرش، سلب آزادی محکومان باید به مثابه «آخرین راهکار» و واپسین راه چاره و آن‌گاه که هیچ شیوه و راهکار جایگزینی قابل اعمال نباشد،^۲ مورد توجه قرار گیرد. در همین راستا، مقررات

۱. در همین راستا، به موجب رأی وحدت رویه شماره ۸۰۷ مورخ ۱۳۹۹/۱۱/۱۴ رسیدگی به جرم تصرف عدوانی، مزاحمت و ممانعت از حق در مواردی که املاک و اراضی متعلق به اشخاص خصوصی باشد، به طور مستقیم در صلاحیت دادگاه قرار گرفته است. این رأی که مبتنی بر قانون کاهش است، در عمل به ازدحام پرونده‌های مربوط به این جرایم در دادگاه‌های کیفری دو شهرستان‌ها که بیشتر با این نوع جرایم درگیر هستند، مدد رسانده است.

۲. برای اطلاع بیشتر، نک: آنسل، ۱۳۹۵: ۹۶ و بعد.

تعدد و تکرار جرم در قانون کاهش به طور کامل بازسازی و دگرگون شده و نحوه تعیین مجازات‌ها در این موارد، به طرز فاحشی تغییر نموده و در مقایسه با قوانین سابق به نفع متهم تعدیل شده‌اند. نکته قابل توجه در رابطه با تعدد و تکرار و سایر کیفیات مشدد برای مجازات‌ها، آن است که پیش‌بینی جهات تشدید مانع اعمال نهادهای ارفاقی نمی‌شود. برای مثال، در ارتکاب جرم‌های متعدد از یک نوع (تعدد مادی از نوع واحد)، فقط یک مجازات تعیین می‌شود و آن مجازات نیز در صورت تمایل و صلاحدید دادگاه، می‌تواند تشدید گردد. در تعدد جرم از نوع مختلف نیز به‌رغم الزام دادگاه به تشدید مجازات، امکان تخفیف مجازات بر اساس مقررات عمومی و بدون محدودیت‌های سابق فراهم شده که اجتماع و اعمال این سیاست‌های دوگانه و متناقض در یک مقرر قانونی تأمل‌برانگیز است، زیرا از یک‌سو، دادگاه ملزم به تشدید مجازات‌ها است و از سوی دیگر، می‌تواند بدون تمکین به الزام قانونی، مجازات‌ها را تخفیف دهد.

با این حال، سیاست توسعه قلمرو نهادهای ارفاقی و اجازه اعمال مقررات نیمه‌آزادی و مراقبت الکترونیکی، هرچند در نفس خود گام مفید و پیش‌رونده‌ای است، اما چنانچه نتیجه مطالعات جرم‌شناختی نباشد، از پیش محکوم به شکست خواهد بود. افزون بر این، تجویز جایگزین‌هایی همچون جزای نقدی برای حبس‌های درجه پنج و شش نباید به‌گونه‌ای باشد که جاذبه اخلاقی قانون را تضعیف نماید؛ جزای نقدی پیام عمیقی از سوی جامعه به مجرم برای احترام به ارزش‌های انسانی انتقال نمی‌دهد، حال آنکه کیفر حبس به شکل غنی‌تری این پیام را منعکس می‌نماید. بنابراین، تعیین مجازات جزای نقدی برای جرایم شدیدی مانند جنایت‌های سنگین موضوع ماده ۶۱۴ قانون تعزیرات (۱۳۷۵)، که به موجب بند (الف) ماده ۱ قانون کاهش، مجازات آن‌ها به حبس درجه شش تقلیل یافته است و همین، زمینه را برای تبدیل این مجازات به جزای نقدی فراهم می‌نماید، مناسب و عادلانه نبوده و حتی گمراه‌کننده است.

کارآمدی و اثربخشی نظام مجازات‌ها در گرو مقبولیت اجتماعی آن‌ها و باورپذیری اجتماعی است. هرگاه میان ارزش‌های منعکس در قوانین کیفری و انتظارات و باورهای رایج جامعه فاصله افتد و کیفرها دآوری اخلاقی عموم را نادیده بگیرند، در آن صورت، اعتماد مردم به نظام کیفری تضعیف و متزلزل شده و اجرای کیفر با بحران شدید مقبولیت اجتماعی مواجه خواهد شد. این موضوع در مورد نهادهای ارفاقی مانند جایگزین‌های حبس نیز صادق است. شرایط روحی و روانی جامعه باید توسعه این نهادها را به رسمیت بشناسد و در مقابل آن مقاومت منفی نداشته باشد. بنابراین، تقلیل مجازات حبس و تأکید بر جایگزین‌ها، مستلزم آگاه‌سازی شهروندان از پیامدهای نامطلوب زندان و مزیت‌های نهادهای ارفاقی به وسیله سیاست‌گذاران است.

۳. چالش‌های کمیته‌گرایی

نگرش به زندان‌زدایی، آن‌سان که دورنمای قانون‌نشان می‌دهد، حاصل و ثمره مطالعات جرم‌شناختی و کیفرشناختی پیرامون پیامدهای زیانبار زندان نبوده و در واقع، عاری از رویکردهای اصلاح‌گرایانه به مجازات زندان است. تصویب این قانون، اندکی پس از تصویب قانون تشدید مجازات اسیدپاشی و حمایت از بزه‌دیدگان ناشی از آن (۱۳۹۹) که مجازات حبس را به طرز فزاینده‌ای تشدید نموده و امکان اعمال نهادهای ارفاقی را نیز از دادگاه سلب نموده است، و نیز نسخ پاره‌ای از مقررات این قانون، مانند معاونت در جرم با قانون جدید، نوعی آشفتگی در مدیریت سیاست‌گذاری جنایی ایران را نشان می‌دهد که از یک سو، میل به تشدید مجازات حبس دارد و از سوی دیگر، به کاستن از میزان حبس و زندان‌زدایی می‌اندیشد. وانگهی، تصویب قانون حمایت از اطفال و نوجوانان (۱۳۹۹) که مجازات حبس را حتی در جرم‌های غیرعمدی به طور نامتعارفی افزایش داده است، این آشفتگی‌ها را بیشتر نمایان ساخته و به نوعی «سیاست جنایی سرگردان»^۱ را تداعی می‌کند. در واقع، سه قانونی که به فاصله زمانی کوتاه به تصویب رسیده‌اند، به لحاظ رویکردها و نگرش نویسندگان آن‌ها، رویاروی هم قرار گرفته‌اند که دلیل آن به نبود هیأت کارشناسی ثابت برای تدوین و تنظیم مقررات برمی‌گردد که آفت اصلی نهاد قانون‌گذاری ایران است.

بدین‌سان، چالش‌های فراروی قانون کاهش مجازات حبس تعزیری، در کنار امتیازهای غیرقابل انکار آن، بیشتر ناشی از کمبودهای پژوهشی این قانون و عدم پیش‌بینی مشکلات عملی آن و فقدان هیأت ثابت در نظام قانون‌گذاری ایران است. افزون بر این، پیامی که این قانون انعکاس می‌دهد، چندان خوشایند نیست؛ پیامی که عدالت را می‌توان با پول معامله کرد.

۱.۳. کالایی شدن حقوق کیفری

کارکرد اقتصادی حقوق کیفری که همواره به وسیله جرم‌شناسی انتقادی و ملهم از اندیشه‌های مارکسیستی^۲ به چالش کشیده شده است، در قانون کاهش مجازات حبس نیز دیده می‌شود. امکان

۱. این اصطلاح از شادروان دکتر رضا نوربها است. نک: نوربها، ۱۳۸۳: ۲۴۱.

۲. مارکس، در یکی از آثار خود با عنوان «تاریخ آموزه‌های اقتصادی» با یک رویکرد انتقادی، جنبه کالایی (تولیدی شدن) حقوق کیفری در جوامع بورژوازی (سرمایه‌داری) را تشریح می‌کند: «یک فیلسوف اندیشه‌ها، یک شاعر اشعار، یک روحانی پروتستان موعظه‌ها و یک استاد کتاب‌های درسی ... تولید می‌کنند. یک بزهدار، جرایم تولید می‌نماید... بزهدار نه فقط با ارتکاب جرم دست به تولید جرم می‌زند، بلکه حقوق جنایی و استاد را به وجود می‌آورد تا آن را تدریس نماید. بنابراین، ثروت ملی، صرف‌نظر از استفاده و لذتی که مرتکب از ارتکاب جرم می‌برد، افزایش می‌یابد...» به نقل از: نجفی ابرنآبادی، ۱۳۹۸: ۷۷۳.

تبدیل حبس‌های سنگین، مانند حبس‌های درجه پنجم و شش به جزای نقدی، به عبارتی، نشان از کلاسی کردن ضمانت‌اجراهای کیفری و خرید عدالت با پرداخت جریمه است. گرایش افراطی به تبدیل مجازات حبس به جزای نقدی، اساس این ضمانت‌اجرا و فلسفه آن را در نظام کیفری ایران به شدت زیر سؤال برده است. اگر قرار بود حبس متناسب با جرم و تابعی از شدت آن باشد، در آن صورت، فراهم کردن امکان تبدیل آن به جزای نقدی تأمل‌برانگیز است. این رویکرد، اهداف عدالت‌خواهانه حقوق کیفری را تهدید کرده و در حمایت از قربانی نیز ناتوان و قاصر می‌باشد. از نگاهی دیگر، ایران به عنوان یک کشور بسیار کهن جزء کشورهای است که فرهنگ عمومی غالب بر آن، در مجموع مکافات‌گرا است. با توجه به این موضوع، یکی از مهم‌ترین چالش‌های فراروی نظام جایگزین‌ها و نهادهای ارفاقی، حبس‌گرایی در بین عموم مردم ایران است که البته با توجه به تفاوت‌های فرهنگی برخاسته از نوع زندگی، شدت و گستره آن در همه نقاط کشور یکسان نیست.

هرچند مردم در پرونده‌های کیفری بیشتر گذشت می‌کنند، اما این عمل بیش از آنکه خاستگاه فرهنگی داشته باشد، دلایل دیگری دارد؛ فشارهای مداوم بر بزهدیده‌ها برای تحصیل گذشت، حتی از طرف قضات که به دنبال مختومه کردن سریع پرونده‌ها هستند، مزاحمت‌ها، تهدیدها یا دادن امتیازها و پاداش‌های مالی یا وعده‌های چشمگیر و اغواکننده برای ترغیب بزهدیده به مصالحه، بخشی از این عوامل است. بنابراین، اقدامات مزبور و تحصیل گذشت با روش‌های گوناگون بخشی از پیامدهای اجتناب‌ناپذیر گذشت‌پذیر کردن جرایم است.

قانون کاهش مجازات حبس تعزیری با الحاق یک تبصره به ماده ۳۷ قانون مجازات اسلامی آشکارا به کلاسی کردن حبس مدد رسانده است: «چنانچه در اجرای مقررات این ماده یا سایر مقرراتی که به موجب آن مجازات تخفیف می‌یابد، حکم به حبس کمتر از نود و یک روز صادر شود، به مجازات جایگزین مربوط تبدیل می‌شود.» منظور از «جایگزین مربوطه» همان جزای نقدی است که در بند (الف) ماده ۳۷ به آن تصریح شده است. با این تبصره، چنانچه دادگاه مجازات حبس درجه شش (بیش از شش ماه تا دو سال) را دو درجه تخفیف دهد و به حبس درجه هشت (تا سه ماه حبس) تقلیل یابد، لاجرم باید مجازات جایگزین حبس (جزای نقدی) را تعیین کند. این تفکر، که نشان نفوذ منطق بازار در عرصه عدالت کیفری است،^۱ بعد نکوهش‌گرایانه مجازات را تضعیف می‌کند.

۱. در رابطه با تأثیر منطق اقتصادی در توجیه مجازات‌های مالی و نظریه «اقتصاد بزهکاری» که به دنبال ساماندهی نظام عدالت کیفری با صرف کم‌ترین هزینه و بیشترین بازدهی از طریق بهینه‌سازی جزای نقدی است، نک: صبوری‌پور،

در واقع، تأکید بر جرمیمه، مشوق و انگیزه ارتکاب جرم را، به ویژه برای ثروتمندان، بالا برده و جرمیمه حکم قیمت را پیدا می‌کند.^۱ زین پس، بزهکاران، جرمیمه را ننگ اخلاقی تلقی نکرده و بهای رفتار ارتكابی خود می‌پندارند. زیرا امروزه افراد به اندازه‌ای به پرداخت مالیات، خرید کالاها و خدمات، یا پرداخت انواع مختلف خسارت‌های مالی عادت کرده‌اند که مجازات‌های مالی به سادگی می‌توانند بیانگر این مطلب باشند که می‌توان هزینه جرایم را پرداخت. وانگهی جزای نقدی، ماهیت اساسی خشونت‌هایی مانند جنایات را تحریف می‌کند و بزهکار زشتی رفتار خود و سستی را که در حق بزه‌دیده روا داشته است، درک نمی‌کند. جرمیمه بیشتر یک محکومیت صوری منتقل کند و بزهکار این پیام را درمی‌یابد که شدت جرم به واسطه میزان جرمیمه مشخص شده است (Duff, 2001: 145). بدین ترتیب، قانون‌گذار بدون جرم‌زدایی از برخی رفتارها، با تبدیل حبس به جایگزین، به‌ویژه جزای نقدی، مجازات‌ها را قیمت‌گذاری می‌کند. این رویکرد، بدون تردید، در عمل به تبعیض‌های ناروایی دامن می‌زند و به ضرر بزهکاران فقیری تمام می‌شود که به علت ناتوانی از پرداخت جرمیمه، فرجامی جز زندان در انتظار آن‌ها نیست؛^۲ به ویژه آنکه با مصوبه هیأت وزیران در جلسه مورخ ۱۳۹۹/۱/۱۸، میزان مجازات جزای نقدی بدون توجه به شاخص‌های تورم، به طرز نامتعارف و نامتناسب افزایش یافته و همین موضوع، امکان بازگشت محکوم به زندان را به شکل دیگری (زندان بدل از حبس) هموار می‌کند.

در همین رابطه، مجازات جرم خیانت در امانت که پیش از این قانون، غیرقابل گذشت محسوب می‌شد و شش ماه تا سه سال حبس به دنبال داشت، اینک به جرمی قابل گذشت و مجازات آن به سه ماه تا یک سال و شش ماه تقلیل یافته است. به موجب تبصره الحاقی ماده ۱۸ قانون مجازات اسلامی (ماده ۲ قانون کاهش)، دادگاه ملزم به تعیین حداقل حبس مقرر در قانون است و اگر بدون توجیه و استدلال بیش از حداقل تعیین گردد، قاضی به مجازات انتظامی درجه چهار محکوم می‌شود. با این اوصاف، در جرم خیانت در امانت، دادگاه، در حالت عادی مکلف به تعیین حداقل حبس (سه ماه) است که این مجازات نیز با توجه به اینکه کمتر از نود و یک روز است، لاجرم باید به جایگزین حبس از جمله جزای نقدی تبدیل گردد. این رویکرد، بیش از هر چیز به بزه‌دیده جرم، که زمان زیادی را صرف طرح شکایت و پیگیری آن در فرآیند رسیدگی نموده است، لطمه می‌زند و شائبه خرید عدالت را در ذهن او می‌پروراند. بی‌گمان، جرم‌زدایی از این رفتارها، بهتر می‌تواند عدالت را تأمین کند تا اینکه با پرداخت مبلغی پول، کارکرد وظیفه‌گرایانه و حتی بازدارنده قانون

۱. برای آشنایی با بحث چالشی در رابطه با بازاری (پولی) شدن ارزش‌های اخلاقی و هنجارهای اجتماعی و در کل نگاه اقتصادی به زندگی، نک: سنندل، ۱۳۹۸: ۳۷ و بعد.

۲. درباره مزیت‌ها و عیوب جزای نقدی، نک: اردبیلی، ۱۳۹۹: ۹۱-۹۰.

تحریف گردد و با تضییع حقوق بزه‌دیده، دستگاه عدالت کیفری در مظان اتهام و جانبداری قرار گیرد.

از چشم‌انداز دیگری، با گذشت پذیری شمار قابل توجهی از جرایم مهم، امکان چانه‌زنی و ایجاد فضای جدیدی برای کسب و کار فراهم می‌شود و برخی از بزه‌دیدگان ممکن است با سوءاستفاده از قانون، گذشت از حق خود را در گرو تقاضای پول‌های کلانی قرار دهند و بدین ترتیب، فشار زیادی را بر متهم وارد نمایند. وانگهی، تبدیل مجازات جرایمی مانند توهین، به جزای نقدی درجه شش (بیش از شصت تا دویست و چهل میلیون ریال)، که مبلغ قابل توجهی است، شرایط مناسبی برای چانه‌زنی فراهم می‌کند؛ به گونه‌ای که بزه‌دیده در قبال یک توهین ساده با مطالبه مبلغی، که حداقل آن می‌تواند شصت میلیون ریال باشد، بر روی توهین به خود نرخ‌گذاری می‌کند و بدین‌سان، متهم مجبور می‌شود به جهت ترس از محکومیت به مبلغ بیشتر (دویست و چهل میلیون ریال)، به پرداخت مبلغ کمتر به شاکی رضایت دهد.

۲.۳. ابهام در مصادیق جرایم قابل گذشت

ابهام در قانون نویسی بی‌گمان ثمره شتاب‌زدگی و عدم توجه به مطالعات نظری است. تعیین مصادیق جرایم قابل گذشت بخشی از ابهامات قانون کاهش است که کنش‌گران عدالت کیفری روزانه با آن روبرو هستند. ماده ۱۰۴ اصلاحی (ماده ۱۱ قانون کاهش)، جرایم انتقال مال غیر و کلاهبرداری را به شرط آنکه مبلغ آن بیش از یک میلیارد ریال باشد و نیز جرایم در حکم و با مجازات کلاهبرداری را به شرط داشتن بزه‌دیده، قابل گذشت اعلام نموده است. اداره حقوقی قوه قضاییه به موجب یک نظریه^۱ نصاب مبلغ را فقط برای جرایم انتقال مال غیر و کلاهبرداری و شروع و معاونت در آن‌ها لازم دانسته است؛ حال آنکه با توجه به واژه «آن» بعد از کلاهبرداری، پرواضح است که ضمیر این واژه کلاهبرداری است و نه هر دو جرم؛ چون در غیر این صورت باید از عبارت «آن‌ها» استفاده می‌شد. وانگهی، شرط مبلغ در مورد شروع به کلاهبرداری و انتقال مال غیر، در شرایطی که جرم به نتیجه نرسیده و مبلغ آن مشخص نیست، تأمل‌برانگیز است و این مشکل در

۱. نظریه شماره ۷/۹۹/۶۴۹ مورخ ۱۳۹۹/۵/۲۶: «... قابل گذشت بودن شروع و معاونت در جرایم کلاهبرداری و انتقال مال غیر با توجه به ماده صدرالذکر مشروط به این است که مبلغ آن جرم از نصاب مقرر در ماده ۳۶ قانون مجازات اسلامی مصوب ۱۳۹۲ بیشتر نباشد و نیز قابل گذشت بودن شروع و معاونت در جرایم در حکم کلاهبرداری و جرایمی که مجازات کلاهبرداری درباره آن‌ها مقرر شده یا طبق قانون کلاهبرداری محسوب می‌شود، منوط به «داشتن بزه‌دیده» است و همچنین با عنایت به ماده صدرالذکر شروع و معاونت در جرایم سرقت موضوع مواد ۶۵۶، ۶۵۷، ۶۶۱ و ۶۶۵ قانون مجازات اسلامی مصوب ۱۳۷۵، چنانچه ارزش مال مسروقه کمتر از ۲۰۰/۰۰۰/۰۰۰ ریال و سارق فاقد سابقه مؤثر کیفری باشد، قابل گذشت است.»

مورد شروع به سرقت نیز دیده می‌شود. منطقی است که شروع به جرم‌ها، در صورت داشتن بزه‌دیده به‌طور مطلق قابل گذشت محسوب شوند و منطوق و ظاهر قانون نیز به کلاهبرداری تام و مال مسروقه اشاره داشته و منصرف از مقوله شروع به جرم است.

اداره حقوقی در نظریه شماره ۷/۹۹/۴۵۰ مورخ ۱۳۹۹/۴/۲۵، کلاهبرداری رایانه‌ای موضوع ماده ۷۴۱ قانون تعزیرات (۱۳۸۸) را با شرط نصاب مبلغ قابل گذشت اعلام کرده و احکام کلاهبرداری را در مورد آن لازم‌الاجرا می‌داند. این نظریه با صراحت ماده ۱۰۴ اصلاحی که به ماده ۱ قانون تشدید مجازات مرتکبین ارتشا، اختلاس و کلاهبرداری مصوب ۱۳۶۷/۹/۱۵ تصریح می‌کند، در تعارض بوده و کلاهبرداری رایانه‌ای به‌رغم اشتراک لفظی با جرم کلاهبرداری، نه در رفتار و نه در مجازات ارتباطی با کلاهبرداری نداشته و در متن ماده ۷۴۱ نیز به کلاهبردار محسوب شدن مرتکب تصریح نمی‌کند. بنابراین، جرم مذکور، غیرقابل گذشت است. افزون بر این‌ها، گذشت‌پذیری نمودن جرایم اطفال و نوجوانان (درجه پنج تا هشت) نیز با اهداف قانون‌گذار در تأمین مصالح عالی‌ها و نیز ماهیت واکنش‌های جزایی که مبتنی بر اقدام تأمینی و تربیتی و اصلاح و بازپروری است، منافات دارد.

افزون بر ابهامات مذکور، توسعه جرایم قابل گذشت و گذشت‌پذیر کردن جرایم، به ویژه جرم‌هایی مانند جعل اسناد، سرقت و کلاهبرداری و صور خاص آن که با نظم عمومی گره خورده‌اند، کارکرد مکافات‌گرایانه و بازدارندگی حقوق کیفری را کم‌رنگ می‌کند و بستری را برای فشار و تهدید بزه‌دیدگان برای اخذ رضایت فراهم می‌آورد. برای مثال، در پاره‌ای موارد، مرتکب با فریب بزه‌دیده و دادن وعده و وعید فراوان به وی، در عمل طرح شکایت کیفری را به تأخیر می‌اندازد و با خرید زمان، سبب می‌شود که بزه‌دیده نتواند در زمان مناسب (یک سال از تاریخ اطلاع از وقوع جرم به شرح ماده ۱۰۶ ق.م.ا)، شکایت کند و بدین‌سان، جرم مشمول مرور زمان می‌شود (احمد زاده و تام، ۱۴۰۰: ۱۸). گاه نیز برعکس، فشار بر بزه‌کار به وسیله بزه‌دیده را دامن می‌زند تا گذشت از جرم را در گرو پذیرش درخواست‌های نامتعارف و مطالبه پول کلانی قرار دهد. بنابراین، مناسب‌تر آن بود که قانون‌گذار، مصالحه و گذشت را در پاره‌ای جرایم، یعنی جرم‌هایی که بزه‌دیده مشخص دارند، مبنای اعمال نهادهای ارفاقی مانند تخفیف، تعویق، تعلیق، آزادی مشروط، جایگزین‌های حبس و ... قرار دهد یا اینکه به جای گذشت‌پذیر نمودن، با سلب وصف کیفری آن‌ها، ماهیت رفتار را به یک دین مدنی فرو می‌کاست.

۳.۳. شتاب‌زدگی و فقدان سیاست‌های راهبردی

قانون‌نویسی و تدوین قواعد حقوقی فرآیندی زمان‌بر و طاقت‌فرسایی دارد. اصول بدیهی در این مورد، انجام فعالیت‌های علمی گسترده، شناخت جامعه و انتظارات آن، فراهم نمودن زیربنای پژوهشی غنی و توجیه ضرورت تصویب قانون یا تحول در قوانین گذشته است. عدم رعایت این اصول و تعجیل در وضع قانون به بهانه ازدحام زندان و کمبود فضا برای نگهداری زندانیان، در عمل می‌تواند به پیامدهای نامطلوبی بیانجامد. شتاب در تصویب قانون کاهش مجازات حبس تعزیری، که ثمره تحولات مدیریتی در عالی‌ترین سطح قوه قضاییه بود، چالش‌های زیادی را پیش‌روی کنش‌گران عرصه عدالت کیفری قرار می‌دهد. فقدان مبانی پژوهشی برای توجیه ضرورت تصویب این قانون و تنظیم ناشیانه مقررات، به‌ویژه قواعد مرتبط به تعدد جرم در ماده ۱۲ آن، نواقص و ابهام‌های فراوانی را آفریده که همین می‌تواند به صدور آرای وحدت رویه قضایی و نظریه‌های مشورتی دامن بزند. نویسندگان این طرح، با اشراف بر مشکلات زندان، به دنبال کاهش مجازات حبس و استفاده از ظرفیت نهادهای ارفاقی برای کاستن از ازدحام زندانیان بوده‌اند و به عبارتی، از سرِ ناچاری و اضطرار به تدوین این طرح روی آورده‌اند. اما تسریع در تصویب قانون در عمل چالش‌های فراوانی را رقم زده که صدور نظریه‌های گوناگون با عنوان بخشنامه^۱ در فاصله بسیار کوتاه از زمان تصویب و لازم‌الاجرا شدن آن، نوید یک بحران دیگر را می‌دهد. برای مثال، قانون‌گذار از یک‌سو، تشدید مجازات را در تعدد و تکرار جرم الزامی می‌کند و از سوی دیگر، اختیار تخفیف مجازات مطابق قواعد عمومی را برای دادگاه در نظر می‌گیرد و بدین ترتیب، دوگانه متناقض الزام و اختیار را دامن می‌زند. این عوامل نشان می‌دهد که نظام عدالت کیفری ایران فاقد نظریه مجازات است.

جانانان شنشک، یکی از فیلسوفان حقوق کیفری، فرایند جرم‌انگاری را مستلزم گذار از سه فیلتر (صافی) دانسته که بدون آن‌ها فرایند شکل‌گیری قانون جزا ناقص به شمار می‌آید: نخست، فیلتر اصول که جرم‌انگاری رفتارها را بر اساس مبانی نظری توجیه و تجویز می‌کند؛ دوم، فیلتر پیش‌فرض‌ها که ثابت می‌کند کیفر در مقایسه با سایر ضمانت‌اجراها، آخرین راه چاره برای

۱. از جمله این بخشنامه‌ها، بخشنامه شماره ۹۰۰۰/۵۷۷۰/۵۰۰ مورخ ۱۳۹۹/۴/۱۴ معاون حقوقی و امور مجلس قوه قضاییه است که با مخاطب قرار دادن رؤسای کل دادگستری‌های سراسر کشور و رؤسای سازمان‌های قضایی استان‌ها، با طرح ۲۷ ابهام از قانون ۱۵ ماده‌ای، به دنبال ایجاد رویه واحد و پیشگیری از طرح پرسش‌های تکراری آمده است. با این اوصاف، قانونی که در ۱۱ تیرماه ۱۳۹۹ لازم‌الاجرا شده است، فعلاً در ۱۵ تیرماه ۱۳۹۹ دارای ۲۷ ابهام و ایراد بوده است! با این اوصاف، باید در انتظار نظریه‌های مشورتی پیاپی و آرای وحدت رویه‌ای جدید باشیم که همین امر، ثمره شتاب‌زدگی در قانون‌نویسی است.

جلوگیری از ضرر است؛ سوم، فیلتر کارکردها که بر پیامدها و هزینه‌های عملی جرم‌انگاری تأکید می‌کند. طبق این روش، اگر جرم‌انگاری یک رفتار، در مقایسه با سایر راه‌حل‌های پیشگیرانه، به هزینه‌های بیشتری بیانجامد، اولی ترک آن است (Schonsheck, 1994:64-98). هرچند رویکرد شنسک ناظر به اصل جرم‌انگاری است و ارتباط چندانی با مقوله کیفرگذاری و کیفردهی و تقلیل کیفرها ندارد، اما این نگرش در رابطه با همه قاعده‌گذاری‌های کیفری صادق است. در واقع، هر طرح قانونی که به نحوی به نظام مجازات‌ها گره می‌خورد، صرف‌نظر از آنکه در راستای جرم شناختن رفتار یا کاهش یا افزایش کیفرها باشد، باید از یک مبانی توجیهی قدرتمند و همراه با دوراندیشی و ملاحظه هزینه‌ها و پیامدها باشد.

با نگاهی اجمالی به قانون کاهش و ابهامات فراوان آن، مشخص می‌شود که نویسندگان تنها به دنبال کاستن از شمار زندانیان بوده و به عبارتی، عدالت را قربانی مصالح کوتاه مدت کرده‌اند. وانگهی، قانون‌گذاری پرشمار، زودگذر و دگرگونی‌های پیاپی و هوس‌تغییرهای ناگهانی در قانون به بهانه افزایش جمعیت کیفری، بیش از هر چیز بیانگر آن است که قانون‌گذار به قواعدی که خود تدوین نموده است، بدگمان بوده و هر از گاهی باید به اصلاح آن‌ها همت گمارد که این امر با ثبات قانون و اصل کیفی بودن آن (قابلیت دسترسی و شفافیت) و مهم‌تر از همه، قانون‌گذاری پاسخ‌گو^۱ در تعارض است. قانون‌گذاری‌های پراکنده، رویه‌های متنوع در اصلاح، نسخ و تمدید قوانین به آگاهی شهروندان به نظام حقوقی و فهم قواعد و اصل حاکمیت قانون لطمه می‌زند.^۲

از چشم‌انداز دیگری، خارج ساختن شمار چشمگیری از زندانیان به روش‌های گوناگون و عفو هزاران زندانی^۳ در اسفند ماه ۱۳۹۸ که بعضاً ممکن است دارای شاکی خصوصی باشند، صرف‌نظر از اینکه با هدف اجرای عدالت و نیز تأمین حقوق بزه‌دیدگان سازگاری ندارد، می‌تواند به پیامدهای نامطلوبی از جمله تکرار بزهکاری بیانجامد. از آنجایی که مراقبت‌های بعد از پایان حبس (پساکیفری)^۴ مانند اشتغال‌زایی، ایجاد تسهیلات و خدمات‌دهی برای کاستن از بازگشت به جرم، در نظام حقوقی ایران ضعیف و ناکارآمد است و حمایت‌های اقتصادی و اجتماعی لازم از این گروه‌ها

۱. در مورد قانون‌گذاری پاسخ‌گو، نک: عالی‌پور، ۱۳۹۵: ۵۷۷ و بعد.

۲. در این مورد، نک: مرکز مالگیری و مهدی‌زاده، ۱۳۹۴: ۱۸۴-۱۵۷. و در مورد ضوابط شکلی قانون مانند واضح و قابل فهم بودن (قابلیت دسترسی)، ثبات نسبی و عاری از دگرگونی‌های روزمره، عدم تناقض و... نک:

Fuller, 1969: 34- 94.

۳. این عفو به موجب درخواست رئیس قوه قضاییه صورت گرفته و در ۲۸ اسفند ۱۳۹۸ با آن موافقت شده است.

۴. برای اطلاع بیشتر، نک: رستمی تبریزی، ۱۳۹۲: ۴۷۰-۴۰۵ و نیز، واقفی، ۱۳۹۰.

انجام نمی‌شود، ممکن است زمینه بازگشت دوباره به عرصه بزهکاری فراهم گردد.^۱ افزون بر این، شرایط نامساعد اقتصادی کشور و تشدید تحریم‌ها در کنار بحران ناشی از بیماری کوئید ۱۹، فضای را فراهم ساخته که استقبال و پذیرش از زندانی در اجتماع را دشوارتر می‌نماید. ظاهراً در این اوضاع نامطلوب، قانون‌گذار بیشتر به دنبال کاهش هزینه‌های نگهداری زندانیان و درآمدزایی از رهگذر امکان تبدیل حبس به جزای نقدی است.

نتیجه‌گیری

قانون کاهش مجازات حبس تعزیری (۱۳۹۹) که اساس شکل‌گیری آن، کاستن از شمار زندانیان است، سیمای بحران‌زده‌ای از وضعیت زندان و ازدحام آن را به تصویر می‌کشد که خود این بحران، ثمره بحران‌های دیگری نظیر بحران در ساختارهای اجتماعی و اقتصادی کشور است. در واقع، معضل سیاست جنایی در ایران، ریشه در سیاست‌گذاری‌های دیگری دارد که بدون ارزیابی، آسیب‌شناسی و بازنگری در آن‌ها، ارائه نسخه‌هایی نظیر قانون کاهش در قالب طرح‌های دوفوریتی، نه تنها دردی را چاره نمی‌کند، بلکه خود بحران‌ساز و مشکل‌آفرین است. با نگاهی به دورنمای کلی قانون کاهش مجازات حبس تعزیری، مشخص می‌شود که سیاست‌گذاری‌های ارفاقی بیش از آنکه مبتنی بر یافته‌های جرم‌شناسانه، جامعه‌شناسانه و ارزیابی سیاست‌های کیفری پیشین باشند، ریشه در اضطرار داشته و از سر ناچاری به تصویب رسیده‌اند. در واقع، ملاحظات علمی در تدوین قانون کاهش تأثیرگذار نبوده و قانون مذکور، تلاشی برای رهایی از بحران ناشی از ازدحام زندان و سبک‌سازی دعای کیفری و تراکم‌زدایی است. تورم جمعیت کیفری زندان، نبود فضای کافی برای نگهداری زندانیان و افزایش هزینه‌های دستگاه عدالت کیفری، قانون‌گذار را به چاره‌اندیشی و بازنگری در میزان حبس‌ها و تعدیل مجازات‌ها سوق داده است. کاهش مجازات حبس آدم‌ربایی از درجه سه به درجه چهار یا پنج، تقلیل حبس جنایات بر عضو از درجه پنج به درجه شش، افزودن به شمار جرم‌های قابل گذشت و تنصیف حبس‌های این جرایم، الزام دادگاه به موجه‌سازی حبس بیش از حداقل قانونی و تعیین ضمانت‌اجرای انتظامی برای تخلف از آن، تدوین مقررات تعدد و تکرار جرم با مجازات‌های ملایم، فراهم نمودن امکان تبدیل مجازات‌های حبس درجه پنج تا هفت به جزای نقدی، آسان‌سازی تعیین جایگزین‌های حبس و توسعه نهادهای ارفاقی مانند نظام

۱. به ادعای مقامات قضایی و پلیسی و دادستان‌های شهرستان و به‌ویژه اظهارنظر دادستان کل کشور در نشست شورای عالی قضایی در اسفند ماه ۱۴۰۰، قانون کاهش یکی از عوامل افزایش جرم سرقت در کشور است. نک: خبرگزاری فارس به نشانی اینترنتی: <https://www.farsnews.ir/news/14001111000530>

نیمه آزادی و مراقبت الکترونیکی بخشی از تلاش‌های قانون‌گذار کیفری برای خروج از بحران سیاست جنایی است.

با این حال، شتاب‌زدگی، فقدان مبانی تئوریک، نداشتن ارزیابی مناسب از نتایج قانون مجازات اسلامی (۱۳۹۲) که زمان زیادی از لازم‌الاجرا شدن آن سپری نشده و ابهام‌های پرشمار قانون کاهش که پیش از اجرایی شدن آن در مورخ ۱۳۹۹/۴/۱۱، بخشنامه زودهنگام و مفصلی از طرف معاونت حقوقی قوه قضاییه در پاسخ به ایرادهای احتمالی به همراه دارد، نشان می‌دهد که این نوع طرح‌ها در رسیدن به اهداف خود ناتوان بوده و بیش از آنکه بحران موجود را خنثی نمایند، خود سبب‌ساز بحران‌های دیگر می‌شوند.

وانگهی، تأکید افراطی بر مجازات‌های مالی و امکان تبدیل حبس‌های سنگین به جزای نقدی پیام ناخوشایندی انتقال می‌دهد که عدالت خریدنی است و زندان‌ها را می‌توان با پول خالی کرد و کمبود خزانه را با آن جبران نمود.

گفتمان تعدیل و تقلیل‌گرایی در مجازات، چنانچه متکی به یافته‌های جرم‌شناسی و مطالعات کیفرشناختی باشد، در آن صورت، می‌تواند به تلطیف و رقیق‌سازی حقوق کیفری کمک نماید و حقوق و آزادی‌های بنیادین را بیشتر تأمین کند. بی‌گمان، سیاست جرم‌زدایی و کیفرزدایی از راهکارهایی چون گذشت‌پذیر نمودن جرایم تعزیری و تقلیل بی‌ضابطه مجازات‌ها، مطلوب‌تر است. اعطای اختیارات فراوان و گشاده‌دستانه به دادگاه‌ها برای تخفیف و تبدیل ضمانت‌اجراهای کیفری حتی در تعدد و تکرار جرم که تشدید مجازات در آن‌ها الزامی بوده و خود این اقدام (جمع الزام و اختیار) متناقض است، تأمل‌برانگیز بوده و در عمل قضات را در مظان اتهام جانبداری و خروج از بی‌طرفی قرار می‌دهد. راهکار مناسب، بازنگری در قانون کاهش و حذف آن دسته از قواعد تقلیل‌گرایانه مانند تنصیف بی‌ضابطه حبس‌ها و نهادهای ارفاقی است که بدون پشتوانه نظری و پژوهش‌های کافی و تنها برای تراکم‌زدایی از زندان‌ها و سبک کردن بار دستگاه عدالت کیفری به تصویب رسیده‌اند. قانون کاهش در وضع فعلی عادلانه نیست و در تأمین اهداف مجازات‌ها مانند پیشگیری ناتوان است. در مورد جرم‌های گذشت‌پذیر نیز پیشنهاد آن است که این عنوان، از زرادخانه حقوق کیفری ایران زدوده شود، زیرا اساس جرم‌انگاری مبتنی بر نظم عمومی و دغدغه‌ها و نگرانی‌های جامعه است و جرم در ذات خود گذشت‌ناپذیر است. در مقابل، گذشت‌شاک می‌تواند به عنوان جهات تخفیف مجازات یا تعیین جایگزین‌های حبس یا دیگر ارفاق‌های قانونی، محسوب گردد. بی‌گمان، جرم‌زدایی از برخی از رفتارها و پیش‌بینی ضمانت‌اجراهای مدنی بدیل مناسب‌تری در مقایسه با گذشت‌پذیری است.

منابع

- آنسل، مارک (۱۳۹۵)، **دفاع اجتماعی**، ترجمه محمد آشوری و علی حسین نجفی ابرندآبادی، چاپ پنجم، تهران: انتشارات گنج دانش.
- اردبیلی، محمد علی (۱۳۹۹)، **حقوق جزای عمومی، جلد سوم**، چاپ بیستم، تهران: نشر میزان.
- احمد زاده، رسول و تام، مجتبی (۱۴۰۰)، **ملاحظات دربارۀ قانون کاهش مجازات حبس تعزیری**، ویراست دوم، چاپ سوم، تهران: مرکز مطبوعات و انتشارات قوه قضاییه.
- رستمی تبریزی، لمیاء (۱۳۹۲)، «نقش مرحلهٔ پساکیفری در پیشگیری از تکرار جرم با تکیه بر بزهکاری زنان»، **مجله تحقیقات حقوقی**، شماره ۶۱، ص ۴۰۵-۴۷۰.
- رستمی، هادی (۱۳۹۹)، **حقوق کیفری و لیبرالیسم، بررسی کیفر در سنت فلسفی لیبرال**، چاپ اول، تهران: نشر نگاه معاصر.
- رستمی، هادی (۱۳۹۸)، «**ساختار نظریه مجازات و رابطه آن با نظریه سیاسی**»، در: نجفی ابرندآبادی، علی حسین «زیرنظر»، **دایرةالمعارف علوم جنایی، کتاب چهارم**، چاپ اول، تهران: نشر میزان.
- روستایی، مهرانگیز و رحمانیان، حامد (۱۴۰۰)، «مدنی سازی حقوق کیفری در پرتو قانون کاهش مجازات حبس تعزیری»، **مجله حقوقی دادگستری**، دوره ۸۵، شماره ۱۱۳، ص ۱۶۱-۱۸۴.
- سندل، مایکل (۱۳۹۸)، **آنچه با پول نمی توان خرید، مرزهای اخلاقی بازار**، ترجمه حسن افشار، چاپ چهارم، تهران: نشر مرکز.
- صبوری پور، مهدی (۱۳۹۵)، «مدل سازی برای تعیین شدت بهینه کیفر نقدی»، در: نجفی ابرندآبادی، علی حسین «زیرنظر»، **دایرةالمعارف علوم جنایی، کتاب دوم**، چاپ دوم، تهران: نشر میزان.
- صفاری، علی؛ صابری، راضیه؛ ساداتی، سیدمحمد جواد و لکی، زینب (۱۳۹۹)، «تأثیر متغیرهای اجتماعی و فردی بر میزان کیفرگرایی افکار عمومی (مطالعه میدانی در سه شهر تهران، مشهد و قم)»، **دوفصلنامه پژوهشنامه حقوق کیفری**، سال یازدهم، شماره ۲۲، ص ۱۳۱-۱۶۵.
- عالی پور، حسن (۱۳۹۵)، «حکمت قانونگذار و خطا در قانون گذاری کیفری؛ از فره مندی تا پاسخگویی»، در: غلامی، حسین «به کوشش»، **علوم جنایی تطبیقی در پرتو همکاری های بین المللی**، مجموعه مقالات در نکوداشت دکتر سیلویا تلنباخ، چاپ اول، تهران: نشر میزان.
- غلامی، حسین (۱۳۹۶)، «زیرنظر»، **اصل حداقل بودن حقوق جزا**، مجموعه مقالات، چاپ دوم، تهران: نشر میزان.

- فرحیه، محمد (۱۳۹۶)، «زیرنظر»، **دانش‌نامه عدالت ترمیمی**، مجموعه مقاله‌های همایش بین‌المللی عدالت ترمیمی و پیشگیری از جرم، تهران: نشر میزان، چاپ اول.
- فرح‌بخش، مجتبی (۱۳۹۲)، **جرم‌انگاری فایده‌گرایانه (جستاری در فلسفه حقوق کیفری)**، چاپ اول، تهران: نشر میزان.
- کانت، ایمانوئل (۱۳۹۲)، **نقد عقل عملی**، ترجمه انشالله رحمتی، چاپ چهارم، تهران: انتشارات سوفیا.
- مرکز مالگیری، احمد و مهدی‌زاده، مهدی (۱۳۹۴)، «قانون‌گذاری پراکنده در نظام تقنینی ایران»، **فصلنامه پژوهش حقوق عمومی**، سال هفدهم، شماره ۴۷، ص ۱۵۷-۱۸۴.
- منتسکیو، شارل دو (۱۳۶۲)، **روح‌القوانین**، ترجمه علی اکبر مهدی، چاپ هشتم، تهران: انتشارات امیر کبیر.
- میرسعیدی، سید منصور و جوادی حسین‌آبادی، حسین (۱۳۹۵)، «بررسی تناسب جرم و مجازات (مطالعه موردی: دانشجویان دانشگاه اصفهان)»، در: غلامی، حسین «به کوشش»، **علوم جنایی تطبیقی در پرتو همکاری‌های بین‌المللی**، مجموعه مقالات نکوداشت دکتر سیلویا تلنباخ، چاپ اول، تهران: نشر میزان.
- نجفی ابرندآبادی، علی حسین (۱۳۸۲)، «از عدالت کیفری «کلاسیک» تا عدالت «ترمیمی»»، **مجله الهیات و حقوق**، سال سوم، شماره نهم و دهم، ص ۱۸-۲۸.
- نجفی ابرندآبادی، علی حسین (۱۳۹۸)، «علوم جنایی در رویارویی با رویدادهای سیاسی (درآمدی بر تحولات حقوق کیفری و جرم‌شناسی در پرتو انقلاب مارکسیستی - لنینیستی روسیه)»، در: نجفی ابرندآبادی، علی حسین «زیرنظر»، **دایرةالمعارف علوم جنایی**، کتاب چهارم، چاپ اول، تهران: نشر میزان.
- نوبهار، رحیم و تقی‌زاده، مریم‌السادات (۱۳۹۸)، «درآمدی بر ارزیابی سیاست جنایی»، در: نجفی ابرندآبادی، علی حسین «زیرنظر»، **دایرةالمعارف علوم جنایی**، کتاب چهارم، چاپ اول، تهران: نشر میزان.
- نیازپور، امیر حسن (۱۳۹۸)، «گفتمان سیاست کیفری قانون‌گذار در ماده ۳۸ قانون احکام دائمی برنامه‌های توسعه کشور ۱۳۹۵»، در: نجفی ابرندآبادی، علی حسین «زیرنظر»، **دایرةالمعارف علوم جنایی**، کتاب چهارم، چاپ اول، تهران: نشر میزان.
- نوربها، رضا (۱۳۸۳)، **نگاهی به قانون مجازات اسلامی**، چاپ دوم، تهران: میزان.

- واقفی، مریم (۱۳۹۰)، *مطالعه حقوقی - جرم‌شناختی مرحلهٔ پساکیفری در فرآیند کیفری*، پایان‌نامه کارشناسی ارشد حقوق جزا و جرم‌شناسی، دانشکده حقوق دانشگاه مفید.
- Binder, Guyora & Smith, Nicholas J (2000), "Framed: Utilitarianism and Punishment of the Innocent", **Rutgers Law Journal**, Vol. 32. 115-224
- Duff, R.A. (2001), **Punishment, Communication, and Community**, New York: Oxford University Press.
- Fuller, Lon (1969), **The Morality of Law**, Yale University Press.
- Husak, Douglas (2004), "The Criminal Law as Last Resort", Published by: **Oxford Journal of Legal Studies**, Vol. 24, No. 2. 207-235
- Lyons, David (1972), Logic and Coercion in Bentham's Theory of Law", **Cornell Law Review**, No. 57. 335-362
- Morris, Herbert (1968), "Persons and Punishment", **The Monist**, Vol. 52, No. 4, Human Rights, October. 475-501
- Murphy, Jeffrie G (2002), "Forgiveness and resentment", in: Jeffrie G. Murphy and Jean Hampton, **Forgiveness and Mercy**, Cambridge University Press, 1990, transferred digital printing.
- Schonsheck, Jonathan (1994), **On Criminalization**; Essays in the Philosophy of the Criminal Law, Kluwer Academic Publishers.
- Von Hirsch, Andrew (1992), "Proportionality in the Philosophy of Punishment", In: **Crime and Justice**, Vol. 16. 55-98
- Wendt, Rudolf (2013), "The Principle of "Ultima Ratio" And/or the Principle of Proportionality", **Oñati Socio-Legal Series**, v. 3, n. 1, 2013. 81-94.

روش استناد به این مقاله:

رستمی، هادی وبرزگر، مه‌ری (۱۴۰۱)، «کمی‌نگرایی در قانون کاهش مجازات حبس تعزیری (۱۳۹۹) و چالش‌های فراروی آن»، پژوهشنامه حقوق کیفری، دوره ۱۳، پیاپی ۲۵، ص ۷۵-۹۷. DOI:10.22124/jol.2022.19710.2148

Copyright:

Copyright for this article is transferred by the author(s) to the journal, with first publication rights granted to *Criminal Law Research*. This is an open-access article distributed under the terms and conditions of the Creative Commons Attribution License (<https://creativecommons.org/licenses/by/4.0/>).

